

ЕСТЕТИЧНІ ІДЕЇ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ МИНУЛОГО

Серед численних проблем, що стоять перед українською педагогікою, на особливу увагу заслуговує посилення зв'язків між культурою й освітою, зростання ролі культурологічної підготовки майбутнього спеціаліста, згідно з якою акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння заданої кількості інформації – на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості. Гуманістична орієнтація суспільства має на меті втілення у практику освіти пріоритетів загальнолюдських цінностей, здобутків національної культури, світового культурно-педагогічного досвіду.

Історія культури, безперечно, невід'ємна від розвитку філософії, оскільки остання виконує функцію самоусвідомлення культури, слугує виразом духу нації, втіленої в культурі. Звернення до історії філософії викликане потребою збудження творчого потенціалу життєвої активності нації шляхом її консолідації на досягнення значних змін в усіх сферах суспільного життя, зокрема у сфері культури. Перехід до бачення історії філософії на рівні культури має ґрунтуватися на двох вирішальних принципах – діалогізму і гуманізації (погляд на філософію як на арену і результат діяльності суверенної творчої особистості). Як зауважує В. Горський, філософія завжди виступає насамперед тим типом духовної діяльності, де з'ясовувались межі людського життя, де давалися відповіді на запитання, що становлять буття людини... Саме історія філософії виявляється чи не найбільш дотичною до сфери, де відтворюється розвиток духовності народу, реконструюється дух нації [3, с. 7]. Пояснюється це, зокрема, тим, що філософська позиція завжди становить глибинне підґрунтя світоглядної позиції діяча культури і накладає неодмінний відбиток на результати його діяльності.

Процес знаходження кожною людиною Істини, тобто способу пізнання, лежить в основі гуманітарної парадигми. Його оптимальність визначається не тільки об'єктивними умовами, але й особливостями суб'єкту діяльності, набутками його практичного досвіду, професійності, вміння передбачати наслідки

своїх дій. Багато в чому ефективність такого процесу залежить від художнього засвоєння людиною дійсності.

Колом цих питань займається естетика. Зокрема, естетика поведінки розкриває риси прекрасного у вчинках і діях особистості, в її ставленні до праці й суспільства, в її манерах і вигляді, у формах спілкування з іншими людьми, а також визначається її інтелектуальним і моральним рівнем [2, с. 119].

В українській культурі переважає орієнтація на здобуття істини як правди, що будується як драма людського життя. У межах Києво-Руської культури склався особливий тип мислення, не схильний до відірваного від життя філософського теоретизування. [3, с. 30]. Український філософ мислив себе як факт у середині буття. Не обмежуючись осмисленням всезагального як об'єктивно-безособової дійсності, він переживав його як свою власну долю. Таким чином, до філософських висновків він приходив через пошук особистого сенсу буття. Саме тому в Україні складається філософія, в якій домінує екзистенціально-антропологічна редукція філософського знання. Нагадаємо, що екзистенція визначається як внутрішнє буття людини, її переживання, те непізнане в людському “Я”, внаслідок чого людина є конкретно неповторною особистістю [2, с. 119]. Весь пафос творчості екзистенціалістів вбачається у спрямованості на послідовне створення людиною себе завдяки творчій праці, “праксису”, внутрішній свободі. Людина створює та відтворює себе з усіма своїми пристрастями та інтересами, причому якраз витвір чи дія індивіда розкриває нам секрет його “проекту” [1, с. 28].

Отже, філософом на Україні вважався той, хто спираючись на книжні знання, не просто здобував істину про сенс людського існування, а разом з тим перетворив одержану істину на керівництво у власному житті. Акцентування уваги на ролі розуму у давньоруських мислителів не заперечувало значення почуттів і волі в пізнавальній діяльності людини, спрямованій на спілкування з Божою істиною. У зв'язку з цим особливу роль відведено органу, завдяки якому стає можливим залучення людини до Божої істини – *серцю*. Розкриття філософії

серця – одна з властивих рис традицій розвитку української філософської думки. Вона характерна, перш за все, для філософії Ренесансу, яка була сформована в Італії на основі ідеології гуманізму і спрямована на актуалізацію можливостей, закладених в індивіді, всебічне культивування гідності особистості, ствердження прав людини на задоволення земних потреб, насолоду, несли ідею свободи та справедливості суспільного ладу. У XIV-XV ст. в Україні зародилося і поширилося вчення *ісихазму*, за яким шлях до єднання з Богом вбачався через зосередження свідомості людини на самій собі. Ісихазм створив підґрунтя для наступного сприйняття ідей ренесансного гуманізму і, таким чином, стимулював інтерес для досягнення внутрішнього духовного світу людини. Пізнаючи світ і водночас пізнаючи себе, людина крок за кроком наближається до Істини, виховує свій розум і почуття, вчиться ними керувати, набуває все більшої ваги як продукт сучасної їй культури та є її носієм. Висока духовність, почуттєва культура, рівень інтелекту, усвідомлення необхідності творчої діяльності задля розвитку суспільства, в якому живе людина, – риси, які визначають естетичний зміст особистості, закладений у філософії гуманізму.

Досконала людина, яка втілює в собі не лише уявний ідеал, а й реально досяжний у земному житті – центральний об'єкт дослідження філософії, естетики та мистецтва епохи бароко. До такого підходу спонукали докорінні зрушення, що відбувалися в тогочасному світогляді під впливом видатних наукових відкриттів кінця XVI – поч. XVII ст. Перед філософією того часу постало завдання знайти нове трактування місця людини у Всесвіті, з'ясувати її зв'язок з усією природою і визначити, чим відрізняється людина від усього, що її оточує у навколишньому світі. Основні сили філософської думки на той час зосередилися у Києво-Могилянській академії, професори якої вважали, що курс філософії має складатися з трьох частин: логіки (розумової філософії, яка вивчає загальні закони і форми людського мислення); фізики (природної філософії, предметом якої були не тільки матерія і форма, природа, але й мистецтво, космологія, астрологія та психологія); метафізики. Характерно, що у курсах логіки і психології приділялася

велика увага характеристиці пізнавальних якостей людини – відчуттю, сприйняттю, пам'яті, уявленню, мові, мисленню дослідженню особливостей самого процесу пізнання. Зауважимо, що усі названі якості є естетично валентними, оскільки завдяки їм людина протягом життя накопичує враження, які відкладаються в свідомості через образи. Потім образна пам'ять зможе використати їх як елементи асоціативного мислення. І чим більш емоційним є відбиток у мозку певного явища дійсності, тим яскравішим буде образ і активнішим асоціативне мислення. Аналіз процесу пізнання починався з опису “почуттєвої душі”, оскільки саме пізнання бере початок з відчуттів. Й. Кононович-Горбацький, обґрунтовуючи в курсі логіки відомі ще з античності принципи сенсуалізму, писав: “В інтелекті немає нічого, чого б не було раніше у відчуттях” [3, с. 75].

Пізніше цей принцип розвинуто і обґрунтовано у концепції рецептивної естетики та поетики, сформованої вже в ХХ ст. Відчуття тоді поділялися на зовнішні – зір, слух, нюх, смак, дотик, та внутрішні – уявлення, фантазія, оцінка, пам'ять, сон. Перший контакт із навколишнім світом розпочинається із зовнішніх відчуттів. Згідно з теорією образів, через яку пояснювався цей процес, від предметів відриваються своєрідні матеріальні утворення – образи, що справляють вплив на органи відчуття, викликаючи модифікацію анімальних духів, що містяться в них. Анімальні духи рухаються нервами від органу чуття до мозку. Образи, що виникають у відчуттях внаслідок дії зовнішнього подразника, мають назву імпресивних. Далі у процесі пізнання вони перетворюються на експресивні, або образи-відбитки. Мозок збирає і впорядковує імпресивні образи, виконуючи функцію утворення “загального відчуття”, котре відтворює синтетичний образ зовнішнього предмета. “Загальне відчуття” також осмислює зміст відчуттів, що його утворили.

У наш час цими питаннями займається психологія пізнання, яка тісно пов'язана із емоційно-почуттєвою сферою людини, оскільки емоції, а також уявлення, фантазія, оцінка, пам'ять (тобто внутрішні відчуття) справляють

величезний вплив на якість засвоєння знань, їх глибину та тривалість. Підкреслимо, що такий зв'язок психології та естетики з теорією пізнання закладений у філософії ще у XVII ст. Згодом ці ідеї будуть розвинуті у працях Л. Виготського, О. Потебні, І. Франка, З. Фройда та ін.

Переходячи до персоналій, зауважимо, що основні положення філософських вчень будуть розглянуті у естетико-культурологічному аспекті.

Згідно зі східнохристиянською філософією, сенс добродесного життя людини полягає у перетворенні навколишнього світу відповідно до істини, яка одержана саме під час пізнання. Так розуміє акт самопізнання Григорій Сковорода, трактуючи його не як гносеологічний, а як онтологічний процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення у себе. Результатом цього процесу постає не зміна навколишнього світу, а перш за все преображення людини, її обожнення. Філософії Сковороди притаманне акцентування ролі серця як осереддя душевного життя людини, рушійної сили, що визначає шлях преображення. Отже, вчення Г.Сковороди спрямоване на інтенсифікацію внутрішнього життя людини. Цим зумовлюється підкреслений персоналізм, властивий його філософії, в центрі якої стоїть жива людська особистість і динамізм, завдяки якому буття змальовується як безперестанне творення людиною себе. Істотним також є те, що мета самопізнання, за Сковородою, не може бути реалізована як чисто інтелектуальний акт. Надприродна реальність пізнається тільки в *переживанні*, а тому самопізнання є насамперед життєвим процесом, що концентрує в людині енергію саморозвитку. Тому органом цього процесу є серце, а пізнання трактується як акт любові.

Серце у вченні Сковороди розглядається як сукупність почуттів, бажань, прагнень, тобто як духовна субстанція, що є основою людського буття і джерелом життєдіяльності. Додамо, що таке розуміння серця цілком відповідає поглядам естетичним, оскільки усе, що пов'язано з внутрішнім життям людини, її емоціями, переживаннями, почуттями та прагненнями, стосується естетики у тісному зв'язку з мораллю та психологією.

Цікавим у вченні Г.Сковороди є започаткування особливого типу українського інтелігента. Мається на увазі не представник інтелігентної праці, а людина, що є носієм певної морально-духовної настанови, що вирізняє саме інтелігенцію. В такому розумінні інтелігент – це людина, вищим законом буття якої є не задоволення біологічних потреб, не служіння певним інтересам конкретних соціальних угруповань, а моральний канон, що спирається на вимоги сфери духовності як простору, у якому людина одержує можливість самореалізації себе як *людини*.

Таким чином, філософію Григорія Сковороди можна з упевненістю назвати естетико-філософським вченням, оскільки в ній на рівних існують ідеї самопізнання і самовдосконалення людини, розвитку її духовності шляхом надзвичайної роботи серця як духовної субстанції, яка спонукає людину, перш за все, до діяльності внутрішньої. А це означає, що самовдосконалення особистості має відбуватися за умов збагачення емоційно-почуттєвої сфери, накопичення знань, які пережиті індивідом, відчуті ним, прогнозується можливість їх творчого застосування в діяльності.

У межах філософії Просвітництва та Романтизму в Україні започатковується розвиток філософії національної ідеї – синтетичного погляду на власну націю, етнічну спільність як коло, що визначає обрії світу, в межах якого здійснюється самовизначення людини, і разом з тим як суб'єкт всесвітньо-історичного процесу. Національна ідея виникає тоді, коли народ помічає свою єдність, традиції, власну історію, розглядаючи їх як підґрунтя самовизначення. Представником філософії того часу виступає П. Лодій, який проголошує філософію засобом “просвіти розуму”, що сприяє піднесенню пізнавальних здібностей людини, і “просвіти серця”, що спонукає волю до досягнення добра. За П. Лодієм, головним предметом філософського вчення є людина, тому воно складається з таких частин: антропологія (вивчення співвідношення душі й тіла в людині), фізіогноміка (виявлення внутрішнього світу за зовнішніми проявами), педагогіка (наука про виховання). Далі виокремлюються підрозділи, що

досліджують тіло – соматологія, душу – пневматологія і психологія. Здібності душі вивчають у курсі логіки (розуміння), практичної загальної філософії (воля, мораль, право, політика), естетики (смак).

Розглянувши такий перелік складових філософії, можемо відзначити, що певна частина компонентів безпосередньо пов'язана з впливом на внутрішній світ людини. Перш за все, у формуванні особистості відіграють визначну роль педагогіка, психологія, естетика, впливаючи на становлення її зовнішньої та внутрішньої культури. Зауважимо, що естетика трактується як філософія смаку. Вироблення смаку є чи не найважливішим завданням естетичного виховання, адже він є показником рівня культури особистості, впливає на культуру поведінки, моральну культуру, спілкування, вибір у будь-якій сфері життєдіяльності.

Цікаві думки щодо людської сутності знаходимо у М. Гоголя. Формуючи напрям своїх творчих пошуків, він писав у “Авторській сповіді”, що їх предметом є людина та її душа. За Гоголем, саме душа, а не розум утворюють осереддя людської сутності. Орієнтації на вдосконалення розуму Гоголь протиставляв започатковану в українській культурній традиції ще з часів Київської Русі ідею “просвіти” як “просвітлення” душі. Освіта, вважав він, має спрямовуватись на “висвітлення” людської душі [3, с. 127].

Професор Київської духовної академії та Київського університету (середина XIX ст.) П. Авсенєв трактував психологію як науку, що вивчає “будову і життя душі” з метою приведення людини до істинного самопізнання. Тобто психології надається характер філософської дисципліни, яка перебуває у тісному взаємозв'язку із загальною філософією. На думку П. Авсенєва, психологічні ідеї повинні перевірятись філософськими теоріями. Разом з тим, без психологічного обґрунтування філософські теорії будуть позбавлені власного обґрунтування. Отже, підходячи до психології як до “теорії душі”, П. Авсенєв прагне вийти за межі вузько раціонального її пояснення. Приділяючи особливу увагу “історії душі”, він цікавиться також сферою підсвідомого.

Таким чином, в теорії П. Авсенєва простежується тісний взаємозв'язок філософії і психології, раціонального і підсвідомого, що для розвитку естетичної культури особистості є надзвичайно важливим. Почуття повинні працювати паралельно з розумом, надихаючи його, спрямовуючи та надаючи йому сили.

О. Новицький, доцент духовної академії і професор Київського університету, стверджує, що розум, який безпосередньо вводить нас у реальне життя духу, обґрунтовує три головні ідеї: *ідею істинного* (того, що у світі є), *ідею доброго* (того, що має бути у світі явищ стосовно вищого світу), *ідею прекрасного* (того, що може бути у світі явищ за умови відношення цього світу до вищого порядку речей). Процес розкриття цих ідей здійснюється шляхом поступового їх роз'яснення від первісної невизначеності до ясної свідомості. Головними етапами названого процесу є 1) *сприйняття ідей розуму серцем*, що породжує відчуття істинного, доброго, прекрасного; 2) *перехід ідеї зі сфери почувань до фантазії*, де вона утворює зміст природної релігії. Тобто ідея істини постає предметом вірування, ідея добра – релігією діяння і сподівання, ідея краси – релігією символіки і сердечного прагнення; 3) *діяльність глузду*, який виражає ідеї за допомогою понять і суджень; 4) *діяльність глузду продовжує розум*, який синтезує поняття глузду в ідеї закону, мистецтва й науки. Закон як вираз добра розвивається законодавством, мистецтво як вираз ідеї краси розвиває її багатство у мистецьких витворах, а наука як вираз істини – у системах науки наук – філософії. Але, за О. Новицьким, цей етап не є останнім, оскільки не може дати повного задоволення прагненням серця. Адже знання не може охопити безумовне, мистецтво – нескінчене, а закон – верховне благо. Усе це, стверджує учений, можливо досягти в релігії, яка вважається вищим синтезом закону, мистецтва й науки. Одкровення, яке недостатність ідеального знання доповнює вірою, до блаженства веде шляхом безсумнівної надії і пов'язує з Богом живим союзом любові. Релігія, таким чином, вважається вищим синтезом закону, мистецтва й науки.

Теорія О. Новицького має чітке релігійне спрямування, але в ній є ідеї, які були розвинуті у подальшій філософській думці як вітчизняній, так і зарубіжній. Серед них – ідея зв'язку філософії й мистецтва як носія краси. Характерно, що цю ідею філософ вважає однією з основних, які обґрунтовують розум. Сучасні ж теорії розглядають мистецтво як категорію естетичну, пов'язану із сприйманням, враженням, уявою, творчістю, тобто з діяльністю емоційно-почуттєвої сфери людини.

Найвизначнішою постаттю серед представників Київської релігійно-філософської школи вважається викладач Академії Памфіл Юркевич, діяльність якого припадає на другу третину XIX ст. Він розглядав філософію як пізнання ідеї, котре може відбуватися у трьох формах: через уявлення, через поняття та через ідею. Пізнання через ідею вважалося вищою стадією пізнавальної діяльності, оскільки саме на цій стадії результати пізнання синтезуються в одухотворений світогляд, доповнений вірою, за допомогою розуму.

Названі форми пізнання П. Юркевич пропонує застосувати до осягнення художнього твору. Це зовнішній аналіз, який не спрямований на виявлення ідеї як тієї єдиної, неподільної і цілісної думки митця, з якої й зародився художній твір як прекрасна неповторність. Ідея може виявитися, коли предмет пізнання розглядається не як щось стале, а в динаміці, у розвитку. Отже, осягнення сутності художнього твору потребує від того, хто сприймає, певної розумової і “душевної” підготовки. Він повинен бути співтворцем, бачачи головну думку в перспективі, тобто бути естетично підготовленим до сприймання мистецтва [3, с. 145].

Близько середини XIX ст. в Україні почалася розробка української національної ідеї як теорії самосвідомості українського національного відродження, котре визначало спрямування на розвиток культури. Яскравими представниками цієї філософії були члени Кирило-Мефодіївського товариства, світоглядні засади яких ґрунтувалися на зусиллях, спрямованих до відтворення образу України та українців, усвідомлення їх місця в світі, особливостей, що

визначають специфіку українського народного духу. Саме ці ідеї відігравали значну роль у розвитку духовної культури України у ХІХ – поч. ХХ ст. Світогляд Кирило-Мефодіївців формувався в руслі ідей культури романтизму, а найзначніший внесок належить М. Костомарову, П. Кулішу, М. Гулаку.

Особливе ж місце у товаристві посідав Т. Шевченко. Його світосприйняття відрізнялося принциповим антропоцентризмом, якому властиве осягнення світу природи, історії й культури крізь призму переживань, бажань, потреб і прагнень людської особистості. Доля митця і доля народу віддзеркалюють одна одну. Образ України, відтворений Т. Шевченком, становить на емоційному й почуттєвому рівні підґрунтя, котре зумовило і того часу, і в подальшому, спрямування інтелектуальних теоретичних зусиль у галузі розробки філософії української ідеї. Додамо, що це підґрунтя, складало естетичну основу даної філософії, оскільки побудовано на рухах внутрішньої діяльності людини, на її емоціях, почуттях, бажаннях, і йде від самого серця народу.

П. Куліш культурну діяльність уподібнює до праці землероба, який очищує рідну землю від усього “зовнішнього”, допомагаючи воскресінню вічного істинного буття. Людину він розглядає як осереддя постійної боротьби, що веде між собою “людина внутрішня”, “глибина душевна” і “зовнішнє”, поверхнєве. З огляду на антитезу внутрішнього і зовнішнього постає і проблема мови – “мови серця” і “мови розуму”. Протягом усієї історії України в ній існували дві мови – зовнішня, чужа, що здатна була промовляти лише до розуму, і мова, яку зберігав народ, яка відповідала його природі і єдина здатна була виразити найпотаємніші рухи душі. Українська культура, за визначенням П. Куліша, несе в собі жіноче начало, оскільки жінка живе більше серцем, ніж розумом, який переважає в діях чоловіків [3, с. 162]. Цим підкреслено високу духовність рідної культури, її витoki від самого серця народу, її почуттєве багатство, емоційність, неповторність.

У другій половині ХІХ ст. в Україні зароджується громадський рух, якому властива потужна культуротворча спрямованість. Представниками такого руху

стали О. Потебня, М. Драгоманов, І. Франко, які проголошували ідеї мови як діяльності духу, визначення людини як вищої цінності, екзистенціально-художнього й етико-антропологічного розуміння філософських проблем.

В центрі філософії О. Потебні постає проблема взаємозв'язку мови і мислення, де мова не є пасивною формою думки, а виступає засобом її формування [4].

На початкових стадіях зародження думка ще тільки нагромаджує матеріал, необхідний для кристалізації в поняття. Коли цей процес дозрів, стає можливою поява слова, за допомогою якого думка виражається в понятті. На вищих сферах абстрагування слово перестає задовольняти потреби думки. Мова необхідно пов'язана з думкою, вона перебуває в постійному творенні, і структурною одиницею її є слово. Такий підхід дає змогу виявити процесуальний характер пізнання. Генезу мовно-мисленнєвої діяльності визначає внутрішня суперечність між чутливим образом і абстрактним значенням. Співвідношення значення і образу в слові, пише О. Потебня, має істотний характер. Воно виявляє специфіку міфологічної свідомості й форм, що приходять на зміну, художньо-поетичного та наукового мислення. Перша полягає в нерозчленованості образу й понятійного аспекту мови, у художньо-поетичному – поняття подається крізь образ, виражаючи себе в ньому, а наукове мислення характеризується приматом значення над образом. Аналізуючи співвідношення образу і значення як основних компонентів мистецтва, О. Потебня підкреслює властиву поетичному слову полісемантичність, вирізняючи три ознаки, якими зумовлюються відмінність цих категорій у науці і мистецтві:

1) в науці думка про факт може оцінюватись як істинна чи неістинна, а поетичний образ такій перевірці не підлягає. Він оцінюється лише з огляду на здатність збуджувати психічну діяльність у того, хто сприймає;

2) наукове мислення є висновком від факту як часткового до закону, який виражає загальне у фактах і явищах. Співвідношення образу і значення будується

на ґрунті зіставлення нерухомого образу і мінливого значення, що потребує свого визначення в кожному окремому випадку;

3) в науці відношення факту й закону потребує доведення, в поезії ж співвідношення образу і значення стверджується як безпосередня вимога духу.

Викладені ідеї знайшли своє продовження у концепції рецептивної поетики, яка була сформована в українській науці майже через століття, і про яку мова піде пізніше. Щодо філософської концепції О. Потебні, слід відзначити, що її естетико-культурологічний напрям очевидний. Учений не лише обґрунтовує взаємовплив філософії та естетики, а також вбачає взаємозв'язок цих галузей із психологією у трактуванні сприймання слова, формування думки, збагачення інтелектуальної та емоційно-почуттєвої сфер особистості засобами мистецького твору.

Естетико-філософська концепція І. Франка несе в собі думку про необхідність самопізнання людини, яке має відбуватися на основі перетину філософії, психології й естетики. Значної ролі в осягненні власного духовного життя надається елементу творчості, сприйманню мистецтва, його переосмисленню. Глибока філософська позиція, яка здебільшого втілена не у формі філософського трактату, а у сфері відмінній, але дотичній до філософії (В.Горський) – сфері мистецтва, є наявною у творчому здобуткові І. Франка, який, зокрема, був доктором філософії Віденського університету. Специфічним відгалуженням загальної філософської проблеми “інтелігент і народ” для І. Франка є прагнення осмислити особливості мистецької творчості, дослідити специфіку естетичного освоєння дійсності.

Естетику він вважає наукою про життя, про все те у житті, що викликає благородні почуття. І. Франко розробляє переважно естетику художньої творчості, виходячи передусім з усвідомлення реальної взаємодії між соціальною дійсністю і мистецтвом. З одного боку, суспільна ситуація збуджує уяву митця, виступаючи грантом, на якому здійснюється мистецький розвиток, а з іншого – мистецький твір має значення як “сильний фактор в суспільстві”, який впливає на

поступ його думок. Термін “реалізм” як метод конкретно-чуттєвого зображення життя Франко пов’язує з розумінням ідеалізму в значенні змісту, цілі, що передбачає ідейне поновлення мистецького конкретно-чутливого образу.

Особливу увагу поета-мислителя привертає дослідження специфіки естетичного освоєння дійсності. Цьому питанню присвячений трактат “Із секретів поетичної творчості”, в центрі якого стоїть питання про співвідношення підсвідомого й свідомого в поетичній творчості, аналіз законів поетичної асоціації, з’ясування особливостей творчої уяви. Спираючись на результати аналізу психології творчості, здобуті в європейській науці, Франко досліджує чинники, що сприяють у творчому акті збудженню сфер підсвідомого, які в момент натхнення здійснюються з “нижнього” шару свідомості й спричиняють творення образу. Вивчаючи поетичну асоціацію ідей, він розкриває складний механізм зчеплення ідей і художніх образів, який дає митцю можливість викликати в душі читача не лише певні емоційні переживання, а й відповідні думки. Поетичну фантазію розглянуто за аналогією з даними психології сновидінь і галюцинацій, яка підкреслює не лише репродуктивний, а й творчий її характер, оскільки опора на здобутки, нагромаджені у сфері підсвідомого, допомагає представити образи, сцени, ситуації, яких людина ніколи не переживала [5].

Розкриваючи естетичні основи творчості, поет докладно досліджує роль чуттів у художній діяльності, вважаючи, що поетична краса не є самометою мистецтва. Головне тут – чуття естетичної насолоди, що виникає під час сприймання. Завданням індивідуальної естетики, вважає І. Франко, є не судити і приписувати закони мистецтву, а передусім розуміти, як мистецтво викликає чуття естетичної насолоди, в чому полягає та насолода, яку пробуджує в душі художній твір [5, с. 201].

Очевидно, що естетико-філософська концепція І. Франка несе в собі думку про необхідність самопізнання людини, яка є властивою українській філософії взагалі. Це самопізнання, за Франком, має відбуватися на основі перетину

філософії, психології й естетики. Значної ролі в досягненні власного духовного життя надається елементу творчості, сприйманню мистецтва, його переосмислення. Творчість у будь-якій діяльності підносить особистість, творче сприймання мистецтва робить її духовно багатою, чуйною, справжньою Людиною.

У філософських течіях кінця XIX – поч. XX ст., які охоплювали поле від позитивізму до релігійного екзистенціалізму, привертає увагу академічна філософія, одним із представників якої й втором оригінальної філософської теорії – “синехологічного спірітуалізму” – виступив О. Гіляров. Він визнавав філософію не стільки наукою, а особливою духовною діяльністю, що існує поряд з наукою, поезією, релігією і тісно з ними пов’язана. Філософія, на його думку, є спробою створити таке цілісне світорозуміння, яке б задовольнило усі запити нашого духу – теоретичні, моральні, естетичні, релігійні, давало б настанову для життя. О. Гіляров вважає, що завдання філософії протягом історії полягало у примиренні “двох начал, що вічно ворогують у нашому житті – істини розуму та істини серця” [3, с. 209]. Синтез цих начал називається “естетичним станом” чи “красою”.

Взагалі творчий пошук представників академічної філософії того часу відзначається досить виразною тенденцією до психологізації філософії (Г. Челпанов, М. Грот В. Зеньківський та ін.). Наприклад, для творчості М. Грота наскрізними є проблеми визначення предмета і завдань філософії та дослідження питань теорії пізнання, відношення та значення думки і почуття як джерела знання. Часом, від витриманого в дусі позитивізму заперечення філософії як особливої науки він переходить до ототожнення її з мистецтвом, трактує як духовну сферу, що відображає внутрішній світ людини, слугує її суб’єктивним потребам, запитам її почуттів. Але розвиваючи аналіз, М. Грот відрізняє все ж філософію від мистецтва, визначаючи як вчення про світ і ставлення до нього людини. Центральне місце філософського світогляду належить теорії пізнання, яку слід розглядати на грані фізіології та психології. Таким чином, знову

зустрічаємось із переплетенням у філософії ідей як психологічних, так і естетичних. За теорією Грота, власне ставлення людини до світу, – а воно є естетичним, оскільки ґрунтується на почуттях, емоціях, враженнях, – формує світогляд особистості.

У кінці XIX – поч. XX ст. привертають увагу погляди Б. Кістяківського, В. Винниченка, М. Хвильового, значне місце у яких посідає положення про людину як творчу особистість, здатну до одухотвореної праці задля відродження України. [3, с. 255]. Естетична значущість цих поглядів полягає у тому, що творчий розвиток особистості неможливий без її естетичного розвитку, піднесення почуттєвої культури, оскільки лише вистраждане, пережите творіння, яке несе в собі частку душі його творця, може мати істинну культурну цінність.

Цікавими з естетико-філософського погляду є дослідження Д. Чижевського, присвячені характеристиці особливостей української народної психіки та світогляду, які зумовлюють специфіку української філософської думки. Д. Чижевський вважає можливим здійснювати характеристику національного типу через дослідження народної творчості, вивчення найбільш яскравих епох в історії народу і через аналіз життя й творчості окремих його представників. Такий підхід допомагає визначити у психічному складі українського народу ознаки: “емоціоналізм і сентименталізм, чутливість і ліризм”, що виявилися в естетизмі українського народного життя і обрядовості; “індивідуалізм та стремління до свободи”; “неспокій: рухливість, більш психічну, ніж зовнішню” [3, с. 276]. Емоціоналізм, за Чижевським, знаходить відображення у філософії серця (Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, П. Куліш). Індивідуалізм відображається в “ухилі до самотності”, притаманному також Г. Сковороді, М. Гоголю, П. Максимовичу, та визнанні права кожного на власний етичний шлях. Неспокій і рухливість полягає в обґрунтуванні ідеалу миру і злагоди між людьми і людей з Богом, прагнення внутрішньої гармонії.

Таким чином, розглянувши філософські погляди в історії культури України, можемо підсумувати, що естетичні ідеї пронизують філософію наскрізь.

Це підтверджує існування тісного взаємозв'язку даної науки з наукою про почуття, про прекрасне – естетикою. Якщо дивитися глибше, то міцність такого зв'язку забезпечуються впливом психології, мистецтва, розвитку культури, що також відчуває на собі зворотній вплив філософії. Усвідомлення такого зв'язку виступає підґрунтям естетико-культурологічного розвитку особистості. Отже, можемо стверджувати, що українська філософська і культурологічна думка відіграла значну роль у формуванні й розвитку національної ідеї, створенні методологічного підґрунтя національної освіти, визначенні пріоритетних напрямів формування національної свідомості.

1. *Васянович Г. П.* Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): Монографія. – Львів, 1997. – 163 с.
2. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. *Горський В. С.* Історія української філософії. Курс лекцій. – Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Наукова думка, 1996. –
4. *Потебня О. О.* Естетика і поетика слова. Збірник. – К.: Мистецтво, 1985.
5. *Франко І. Я.* Із секретів поетичної творчості. // Зібр. тв. у 50 т. – Т.31. – К., 1981.

РЕЦЕНЗІЯ

**на статтю “Естетичні ідеї у філософських поглядах минулого” (0,8 авт. арк.)
с. н. с. відділу гуманітарної освіти, к. п. н., с. н. с. Руденко Л. А.**

Посилення зв'язків між культурою й освітою, зростання ролі культурологічної підготовки майбутнього спеціаліста, згідно з якою акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння заданої кількості інформації – на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості заслуговує на особливу увагу педагогів і викладачів навчальних закладів. Гуманістична орієнтація суспільства потребує втілення у практику освіти пріоритетів загальнолюдських цінностей, здобутків національної культури, світового культурно-педагогічного досвіду.

Автор статті переконливо доводить, що історія культури невід'ємна від розвитку філософії, оскільки остання виконує функцію самоусвідомлення культури, слугує виразом духу нації, втіленої в культурі. Звернення до історії філософії викликане потребою збудження творчого потенціалу життєвої активності нації шляхом її консолідації на досягнення значних змін в усіх сферах суспільного життя, зокрема у сфері культури. Перехід до бачення історії філософії на рівні культури має ґрунтуватися на двох вирішальних принципах – діалогізму і гуманізації (погляд на філософію як на арену і результат діяльності суверенної творчої особистості).

У статті простежуються етапи становлення української філософсько-естетичної ідеї з часів Київської Русі до першої половини ХХ ст. Авторські коментарі акцентують увагу на естетичному зерні кожної течії, що розглядається.

Стаття є цікавою, пізнавальною, свідчить про ґрунтовне вивчення історико-філософських джерел, написана на достатньому науково-методичному рівні та може бути рекомендована до друку.

Рецензент

старший науковий співробітник

відділу гуманітарної освіти,

кандидат педагогічних наук

старший науковий співробітник

О. О. Музальов